

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки, психології дошкільної та початкової освіти

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ФОРМ ВИХОВНОЇ
РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

**Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”**

Виконав: студент 221 групи

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми 013 «Початкова освіта»

Дегтярова Тетяна Олександрівна

Керівник д.пед.н., професор Андрієвський Б.М.

Рецензент заступник директора з навчально-
виховної роботи НВО «ХАБАТ» Луків А.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади виховання молодших школярів	
1. Виховна система сучасної початкової школи як базис Нової української школі	6
2. Аналіз змісту понять дослідження	9
РОЗДІЛ 2 Інноваційні форми виховної роботи в контексті Нової української школи	
2.1. Оновлення змісту вихованої діяльності в умовах дистанційного навчання	18
2.2. Застосування різних форм виховання в практику початкової школи	25
ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33
ДОДАТОК А	

ВСТУП

Реформування освіти відбувається швидкими темпами. Змінюється вся система початкової освіти, метою якої не тільки формування необхідних предметних компетенцій, але й формування інтелектуально розвиненої, духовно моральної особистості.

Концепція Нової української школи кардинально змінює життя освітнього закладу, який орієнтується у вихованні на формування загальнолюдських цінностей. При цьому варто враховувати, що мета й зміст виховання мають безпосередній вплив на здійснення освітнього процесу та сприяють оволодінню особистістю системою цінностей, виробленню в неї ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Організація виховних впливів відбувається тільки за умов правильно створеного виховного і розвивального середовища, що дозволить сформувати громадянську і загальнолюдську культуру особистості. Нова українська школа ґрунтується на свободі вибору мети життєдіяльності та поєднує інтереси особистості, суспільства і держави.

Особистісні якості учня є цільовою і структурною основою конструювання виховного процесу нашої школи.

Усі заходи, які проводяться у школі, направлені на формування у вихованців життєвої компетенції, готовності до праці у ринкових умовах, створенню ситуації успіху у вирішенні будь-яких навчально-виховних завдань, формуванню у вихованців пізнавальної активності, вміння самостійно мислити.

Педагогічні проблеми виховання розглядали О. Белих, О. Вишневський, Т. Власова, К. Журба, М. Євтух, І. Карпенко, О. Киричук, О. Коберник, Н. Крилова, С. Мягченков, М. Нікандров, О. Олексюк, Т. Петракова, К. Приходченко, Д. Чернілевський, А. Фасоля, В. Шадріков, Г. Шевченко та ін.; особливості виховання та розвитку дітей молодшого, підліткового та

старшого шкільного віку (І. Бех, В. Сухомлинський та інші); психологічний зміст і закономірності виховання (І. Бех, Л. Божович).

Виховна робота відзеркалює творчість самого педагога, а її успіх залежить від педагогічної майстерності, від знання індивідуальних можливостей своїх вихованців тощо.

Підвищенню результативності виховної роботи в навчальному закладі сприяє вдосконалення форм діяльності, пошук нових систем виховання, впровадження розвивальних технологій. Дитина навчається й розвивається найліпше в ідеальній атмосфері любові, тепла, заохочування й підтримки.

Тому для нашого дослідження вибрано тему **«Особливості використання різних форм виховної роботи в початкових класах»**.

Актуальність теми викликана тим, що школа, як один з основних інститутів соціалізації, залишає помітний відбиток на становленні всіх аспектів особистості дитини, її подальший вступ у доросле життя та обумовлює характер взаємодії між особою і соціумом. Мова йде не тільки про надбання необхідних знань, умінь та навичок в ході навчального процесу, але й про вміння орієнтуватися в змінних умовах сучасного суспільства і знаходити оптимальні шляхи взаємодії. Тому створення умов реалізації виховних впливів на молодшого школяра є актуальною проблемою Нової української школи.

Мета роботи полягає у обґрунтуванні педагогічно доцільних форм виховної роботи в початкової школі

Завдання:

- ✓ проаналізувати психолого-педагогічні джерела з проблеми дослідження
- ✓ визначити і обґрунтувати педагогічно-доцільні форми виховної роботи для початкової школи в умовах Нової української школи та в умовах пандемії COVID-19

Об'єкт дослідження – це процес запровадження інноваційних форм виховної роботи в початковій школі.

Предмет дослідження - форми і засоби виховної роботи в умовах Нової української школи.

Методи дослідження. Для узагальнення інформації про актуальність дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу, для визначення педагогічно-доцільних форм і засобів виховної роботи застосовували метод спостереження.

Практичне значення одержаних результатів. В роботі наведені і обґрунтовані педагогічно доцільні форми і засоби організації виховної діяльності в початкової школі. Матеріали роботи когут бути використані вчителями початкової школи для підготовки до участі в шкільних методичних об'єднаннях, для виступів на семінарах тощо.

Структура роботи. Випускова кваліфікаційна робота відповідає вимогам, визначеним в методичних рекомендаціях ХДУ. Робота складається із змісту, двох розділів, висновків, списку літератури. Містить таблиці і рисунки.

Список використаних джерел складає - 40 найменувань.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади виховання молодших школярів

1.1. Виховна система сучасної початкової школи як базис Нової української школі

«За дорученням Міністерства освіти і науки України науковці Інституту проблем виховання НАПН України за участю наукових працівників Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» під керівництвом академіка, доктора психологічних наук Івана Бега розробили Програму «Нова українська школа» у поступі до цінностей, має нам меті допомагати вчителю, класному керівнику, вихователю, адміністрації закладів освіти осмислити сучасні виклики виховання та його головні засади, базові моральні цінності сучасного виховання, з обов'язковим урахуванням вікових особливостей учнів» [3].

Програму було розроблено відповідно до визначеної мети і місії початкової школи, що розкриває розвиток особистості учнів відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі та подальшому житті.

Слушною, на нашу думку, є роздуми Ірини Костюк, методиста кабінету розвитку освіти ЛОППО (оригінал на сайті Освітня політика). «Варто зауважити, що попри зміни, нехай не завжди очевидно позитивні, у деяких навчальних програмах, підходах до навчальної діяльності на уроках, системі перевірки навчальних досягнень - так звана виховна робота за останні 26 років практично не зазнала змін у своїх формах і суті. Інерція радянської моделі у цій сфері шкільного життя виявилася дуже сильною. Змінилися хіба зовнішні атрибути, перелік визначних дат й технічне забезпечення

позаурочних заходів. Однак рутина, недосконалість підходів, почасти неможливість грамотного планування, зацикленість нашої освітньої системи на звітності про кількісні параметри призводять до того, що частина батьків, особливо у великих містах, висловлює вимогу, аби школа «не займалася вихованням», а виконувала суто навчальну функцію, а виховувати будуть самі батьки. Передбачаю, що аби таке було у принципі можливо, педагогічні колективи зітхнули з полегшенням» [36].

Тому «виховна концепція Нової української школи вимагає від початкової школи реалізації відповідних результатів в особистісному вимірі, зокрема: здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя; це учні, які можуть вчитися з різних джерел і критично оцінювати інформацію, відповідально ставитися до себе та інших, усвідомлювати себе громадянином України» [23].

Таким чином, серед головних компонентів концепції Нової української школи є педагогіка, що ґрунтується на партнерстві; наскрізний процес виховання, який формує цінності (рис. 1.1.)

Рисунок 1.1. Головні компоненти концепції Нової української школи

Науковцями виокремлено п'ять принципів виховання по-новому. «Серед них:

1. Передбачено виховання на загальнолюдських цінностях та патріотизмі. В дітях слід виховувати відповідальність, повагу до гідності, прав, свободи, інтересів людини, екологічної культури, доброти, милосердя, толерантності, шанобливого ставлення до сім'ї.
2. Виховна програма має ухвалюватися разом з батьками (програма має складатися виходячи з дитячих ініціатив, головних ідей тощо).
3. Прищеплювати цінності гуманізму через конкретні дії.
4. Всі виховні впливи пов'язані з порушенням дисципліни або правил класу проводяться суто індивідуально.
5. Шкільне виховання має стати не «каральним». «Завдання школи — вказувати та аналізувати орієнтири, підказувати, як вчинки та цінності людини впливають на інших та на її життя, а також створювати психологічно комфортну атмосферу. І тоді новим освітнім простором називатимемо не лише дизайн класів та сучасне обладнання, а й середовище, яке виховує успішну й щасливу людину» [20].

У здійсненні виховного процесу «вчитель має дотримуватися конкретних організаційних орієнтирів:

- Виховання не зводиться до окремих виховних занять;
- До створення виховного середовища залучається весь колектив школи;
- Учитель є взірцем людини вихованої, який є прикладом, що надихає і зацікавлює дитину;
- У плануванні діяльності враховуються індивідуальні нахили і здібності, створюються умови для їх реалізації;
- Співробітництво з позашкільними закладами освіти;
- Активне залучення до співпраці психологів та соціальних педагогів;

- «Налагодження діалогу з батьками» [30].

У цьому плані варто виділити погляди О. Савченко, яка констатує, що: «особистісно орієнтована система освіти створює нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння. Ця етика змінює позицію учнів і вчителів у спілкуванні; утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співчуття, утвердження людської гідності, довір'я); зумовлює потребу діалогу, діалогової взаємодії між вихователем і вихованцем як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думками, враженнями, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки» [25].

Створення виховної системи школи є необхідною умовою її функціонування. Увесь освітній процес має бути продуманим, дієвим з погляду впливу на дитину. Як можна судити з вище сказаного, значення у виховній роботі має не тільки процес навчання та виховання під час уроку, але й у позаурочний час.

1.2. Аналіз змісту понять дослідження

Як відоме, сучасне виховання є гуманним, воно віддзеркалює соціокультурне (вибір, здійснення способу життя і поведінки), індивідуальне (самостановлення особистості) і співпричетне (вибір цінностей) напрямки в розвитку особистості. Такому вихованню притаманна характерні такі риси – технологічність (будується на закономірностях людського сприйняття і психічного розвитку), емоційність (формує емоційний досвід), діалогічність, ситуативність (основний засіб: ситуація, яка виховує), перспективність (спрямовано на особистість, яка розвивається).

Науковці, говорячи про формування особистості, «вважають такий процес керованим, який відбувається у відповідних умовах без примусу та прямого впливу під час виховної діяльності. Формування передбачає два

взаємопов'язані процеси: педагогічна дія і відповідна діяльність вихованця» [24].

У педагогічній літературі вирішенню проблем виховання приділяється значна увага, але трактування у визначенні категорії «процес виховання» має ознаки невизначеності [28].

С. Гончаренко під час визначення змісту «виховання» використовував філософське поняття «процес», тобто «виховання має процесуально безперервний характер і не може бути реалізоване в інший спосіб. Інакше втрачається сутність цього соціально-педагогічного явища, зникає його гуманістичний зміст, губиться особистість, не досягається мета виховання» [9].

Ретроспективний аналіз поглядів на виховання показав, що в епоху Відродження педагогічні думки про виховання знайшли відображення в роботах філософів раннього соціалізму-утопізму Ф. Рабле, М.де Монтеня, Т.Мору, Т. Компанелли та інших.

У часи розвитку капіталізму педагогічні концепції розроблялися вченими різних країн Д.Дідро, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, А. Дистервегом.

Основна ідея просвітителів кінця XVIII– початку XIX в. полягала в тому, що головне у вихованні – створення найбільш сприятливих умов для розвитку природних завдатків дитини.

Більш цілісний підхід щодо формування особистості розроблений радянськими психологами і педагогами (А.Макаренко, В.Сухомлинський, Г.Костюк та ін.). Однак вони спрямовані на розвиток всебічно розвиненої особистості засобами колективної праці.

У середині 70-х років минулого століття вченими висунуто ідею нових змін. Переосмислено взаємини в системі вчитель-учень-батьки в процесі навчання і виховання, апробовано на практиці ідеї без примушення, навчання з випередження, навчання великими блоками, нові форми роботи на уроках і в позаурочний час, формування інтелектуального ресурсу класу та індивідуалізації навчання тощо [22]

У цей період увійшли в практику виховної роботи шкіл гуманістичні ідеї Вальдорфської школи, особистісно-орієнтованого навчання тощо.

Вальдорфська школа створена в 1919 році. Зараз таких шкіл є більшим у 70 країнах, де вони носять статус загальноосвітніх. В основі вальдорфських шкіл лежить антропософія - філософське вчення німця Рудольфа Штайнера [31].

У молодших класах навчання відбувається практично без підручників, відсутні оцінки.

Майже, найголовніша відмінність цієї школи від всіх інших в той час полягала в її толерантності: в школі учнів не «поділяли» по соціальним верствам, віросповіданням і навіть показником IQ. У ній всі були рівні.

Виховання по вальдорфській системі передбачає, перш за все, чуйність і уважність до основних потреб дитини.

«У процесі навчання і виховання педагоги прагнуть до рівноваги в розвитку трьох душевних здібностей дитини: волі, почуття і мислення. Гармонія духовного життя створює сприятливі умови для здорової тілесного життя. Воля, почуття і мислення проявляються на кожному етапі розвитку дитини відповідно до вікових особливостей. Це враховується в методичній роботі. Так, в початковій школі в найбільшій мірою звертаються переважно до волі дитини, в середній школі - до почуттів, в старших класах - до мислення» [40].

Велике значення для дитини має створення навколо нього здорового соціального середовища, так як індивідуальність може розвиватися вільно, якщо навколо ніщо її не пригнічує.

Питанням інноваційних перетворень приділялося багато уваги з 60-х років практично до сьогодні. «Сьогодні ідея гармонізації суспільного та індивідуального в цілях виховання визнається рядом учених, які вважають, що розробка педагогічних цілей (моделі школяра) повинна здійснюватися в двох аспектах: з точки зору об'єктивно заданого соціального замовлення, яке відображає суспільні потреби у визначеній особистості, й з точки зору

суб'єктивно заданого, визначеного особливостями і потребами розвитку людини» [30].

Концепція особистісно орієнтованої технології навчання і виховання в Україні пов'язана із впровадженням Закону України “Про освіту” та Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст. «Першоосновами цих змін є гуманізація освітнього процесу – утвердження людини як найвищої соціальної цінності, найтипівіше розкриття її здібностей та задоволення різноманітних освітніх потреб, забезпечення пріоритетних загальнолюдських цінностей» [29].

Розглянемо головні положення особистісно орієнтованого підходу, сформульовані директором інституту проблем виховання АПН України, академіком І. Бехом:

- «Особистісно орієнтоване виховання передбачає мету формування і розвитку у дитини особистісних цінностей. Лише вони, завдяки своїм сутнісним показникам, спроможні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда у світі й опори для особистісного самовизначення» [4].

- «Лише особистісно орієнтованому вихованню під силу досягнення особистісно розвивальної мети, оскільки воно спрямоване на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на його вільне й відповідальне самовираження. Це неможливо без поважного, добродійного ставлення до дитини з боку значущих для неї дорослих» [4].

- «Особистісно орієнтоване виховання дає змогу вихованцеві краще функціонувати як особистості. Такий ефект є наслідком того, що вихователь і вихованець працюють у єдиному емоційно-чуттєвому діапазоні, що запобігає психічному напруженню як результату переживання небезпеки від неделікатного вторгнення дорослого в дитячий світ. Тут дитина щоразу відчуває, що зустріч з вихователем відкриває для неї нові можливості як щодо емоційних вражень, так і до спілкування та вільної поведінки» [4].

У центрі уваги особистісно зорієнтованого виховання стоїть дитина. Її творчі сили. Тому принципи [38], які визначають мету, стратегію, зміст, шляхи та засоби виховання узагальнено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Принципи особистісно-орієнтованого виховання (за І.Бехом [38])

принципи	зміст
принцип природовідповідності	полягає в тому, що виховання має узгоджуватись із законами розвитку природи і людини, у відповідальності людини за подальшу еволюцію ноосфери в цілому та самої себе, у дотриманості того, щоб зміст, методи і форми виховання. стиль взаємодії педагогів і вихованців враховували необхідність статевої та вікової диференціації, особливо при формуванні ставлення до здорового способу життя. навичок виживання у екстремальних умовах
принцип гуманізації	реалізується через гуманітаризацію змісту і зазначає, що необхідно актуалізувати весь загальнокультурний потенціал дітей
принцип культуровідповідності	полягає у тому, що освіта має відкривати дитині вікно в світову культуру через сприйняття цінностей і норм конкретної національної та регіональної культури
принцип системності	вимагає системного підходу до організації життєдіяльності освітнього закладу на основі забезпечення цілісності становлення особистості
принцип діалогічності	передбачає співтворчість рівних партнерів:

	вихователя та вихованця, які взаємозбагачують одне одного
принцип диференціації	полягає у створенні умов для засвоєння змісту виховання в оптимальному для кожної дитини обсязі з урахуванням специфічної позиції дітей та дорослих (батьків і педагогів)
принцип інтеграції	розглядається як основа реформування змісту виховання і передбачає переборювання диспропорцій між предметами, які збагачують особистість науковими знаннями, озброюють засобами діяльності, надають можливість художньо-образного сприйняття навколишнього світу, формують цілісне уявлення про сьогоденну реальність і утворення між ними суттєвих взаємовідносин
принцип успішності	спирається на власні успіхи дитини у діяльності та моральній поведінці, що допомагає розкриттю дитини і відкриває нові можливості в «зоні найближчого розвитку»
принцип творчої самодіяльності	полягає у самоорганізації та розвитку інтересів дітей, практичному оволодінні різноманітними видами навчальної роботи, фізичної праці, спорту, мистецтва з подальшою реалізацією у діяльності
принцип адаптивності	є провідним принципом управління в умовах демократизації, коли на перше місце виходять «м'які» методи через створення умов та мотивацію»

Вчені стверджують, що середовищний фактор виховання є вкрай важливим в системі виховання початкової школи. «Напрямами особистісно зорієнтованої виховної системи є:

- вивчення історії та культури рідного краю;
- організація діяльності з патріотичного та громадянського виховання;
- розвиток творчих здібностей, підтримка обдарованих дітей, забезпечення процесу саморозвитку та самовизначення вихованців;
- коригування процесів соціалізації, засвоєння навичок самоуправління;
- розвиток екологічного мислення. формування у дитини усвідомлення себе як частки цілісного світу;
- діяльність, що спрямована на усвідомлення дитиною важливості праці та оволодіння необхідними трудовими навичками;
- засвоєння навичок здорового способу життя, усвідомлення того, що довголіття закладається в дитинстві;
- педагогічне супроводження та підтримка навчально-виховного процесу» [38].

«Особистісно-орієнтована парадигма навчання і виховання виступає своєрідним методологічним імперативом, що відповідає потребам розвитку і самореалізації духовного начала людини в новій соціокультурній ситуації. Водночас ідея розвитку особистості розглядається як пріоритетний напрям ідеології сучасної школи» [11].

Поділяємо думку О. Голобородько, яка «досліджуючи проблему ролі особистісно орієнтованої парадигми в оновленні виховного процесу, зазначає, що особистісно орієнтована педагогіка, керуючись необхідністю збільшення розвивальної ефективності морального виховання, працює над створенням і застосуванням якісно оновлених виховних методів. Такі нові методи створюються на основі механізмів співпереживання, позитивного емоційного оцінювання, рефлексивно-вольових механізмів, які звернені на

свідомість особистості, її самосвідомість, творче засвоєння дитиною пріоритетних моральних норм і цінностей суспільства» [7].

В умовах сучасності пріоритетним стає партнерство між всіма учасниками освітнього процесу. Для «Концепції Нової української школи це є провідним у організації виховання учнів початкової школи:

- ✓ Педагогіка партнерства (співробітництва) ґрунтується на принципах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості.
- ✓ Головним завданням педагогіки партнерства є подолання інертності мислення, перехід на якісно новий рівень побудови взаємовідносин між учасниками освітнього процесу. Це завдання реалізується в суспільній діяльності учнів-батьків-учителя, що передбачає взаєморозуміння, єдність інтересів і прагнень з метою особистісного розвитку школярів» [12].

«Принципи партнерства в педагогіці є такими:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей)»[8] .

Педагогіка партнерства потребує нового освітнього середовища. «Таке середовище допомагають створити, зокрема, новітні інформаційно-комунікаційні технології. Вони підвищують ефективність роботи педагога, ефективність управління освітнім процесом, а водночас уможливають індивідуальний підхід до навчання. Нова школа буде підтримуватися електронною платформою для створення і поширення електронних підручників і навчальних курсів для школярів та вчителів» [36].

Таким чином, можна зробити висновок. Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань організації виховання в початковій школі свідчить про відповідні проблеми. Однак, концепція Нової української школи надає можливість учителю працювати в режимі інновацій, відшукувати і реалізувати нові форми і методи виховної роботи. Концепція націлює працювати на принципах цінностей, педагогіки партнерства, саморозвитку та самовиховання.

РОЗДІЛ 2 Інновації у вихованні особистості учнів початкової школи

2.1. Оновлення змісту вихованої діяльності в умовах дистанційного навчання

Концепція гуманізації і демократизації стала основним підґрунтям особистісно орієнтованої освіти, завданнями якої є оптимізація взаємодії особистості і соціуму та забезпечення їх ефективного розвитку. При цьому особистісно орієнтована освіта розглядається нами як система педагогічної діяльності, яка створює спеціально організоване середовище для розвитку здібностей підлітків, апелюючи до їх активності, суб'єктного досвіду, самоцінності, заохочуючи при цьому самостійність та прагнення до самореалізації.

Як відомо, «педагогічна система, яку можна розглядати як модель виховного процесу, включає п'ять компонентів:

- Ціль педагогічного впливу;
- Суб'єкт педагогічного впливу;
- Об'єкт-суб'єкт педагогічного впливу;
- Зміст педагогічного впливу;
- Засоби педагогічного впливу» [26].

«Зміст виховання представляє собою комплекс ідеї, думок, чинників, основних напрямів виховного впливу на особистість. Зміст і характер національної системи виховання відображає економічні, політичні, географічні, етнографічні, психологічні особливості певного народу. Зміст національного виховання учні можна узагальнити як ланцюжок «громадянин-патріот-гуманіст»» [27]. Доречи, кожний з даних компонентів має свої специфічні ознаки.

Виховання – «це духовно-практична діяльність кожного вчителя, що пронизує різні сфери його професійної діяльності і супроводжується творчим пошуком, ризиком помилки, вільним вибором та індивідуальною

відповідальністю. Іншими словами, виховання - не робота, не набір деяких дій та операцій, яким педагога можна навчити і в результаті здійснення яких він гарантовано досягає успіху, а діяльність, яку педагог повинен побудувати сам, визначаючи мету, наповнюючи її цінностями, відбираючи методи, засоби, враховуючи реальні умови, рефлексуючи процес своєї виховної діяльності» [38].

І. Бех, зауважує, що «особистісно орієнтоване виховання забезпечує право на свободу вибору ціннісної позиції, на цінність людського духу і цінність життя взагалі, на можливість його дійового здійснення за наявності в неї установки на подолання дисгармонії в досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності» [2].

Засади сучасного виховання відповідно до програми «НУШ у поступі до цінностей» можна ілюструвати на малюнку 2.1.

Рисунок 2.1. Засади сучасного виховання

За визначенням І.Беха «освіта - це визначальний шлях розвитку особистості. Він зумовлений процесом виховання, тому що саме виховання вводить дитину в національну і світову культуру» [2]. На його думку, «вся сучасна соціокультурна ситуація великою мірою впливає на стан вихованості дітей та підлітків і породжує групу зовнішніх проблем:

- утрату національних ціннісних орієнтирів;
- соціальне розшарування суспільства;
- розмиття культурного шару суспільства, що призводить до втрати традицій, культурних та історичних витоків нації.

Групу внутрішніх проблем породжує недосконалість самої системи освіти:

- недостатнє науково-методичне забезпечення нової концепції виховання;
- недостатнє володіння педагогами виховними технологіями;
- недостатня ефективність виховного потенціалу дитячих громадських організацій і позашкільних закладів освіти» [5].

Виходячи з біолого-соціальної природи людини, її цілісності та діалогічності, керуючись цінностями, які прийняті в особистісно-соціальній концепції виховання, вчені проєктують мету виховання у вигляді моделі людини, де присутні загальнолюдські характерологічні орієнтири [10, с. 39].

Повноцінність людини, за А.Маслоу, визначається такими «характеристиками здорового представника людського роду: більш ясне, більш ефективне сприйняття реальності. Більша відкритість переживанням. Більша інтегративність, цілісність і єдність особистості. Більша спонтанність і експресивність. Повна самобутність, автономність і унікальність. Більш високий ступінь відчуження, вміння піднятися над своїм “Я”. Нове знаходження творчого підходу. Вміння поєднувати конкретику з абстракціями. Демократизм у структурі характеру. Здатність любити» [16].

Також слід зазначити, що «система освіти України, в умовах неможливості реалізації усталених освітніх та виховних практик мусила інтенсивно операційно трансформуватися, знаходити нові канали реалізації освітньо-виховного процесу. Закономірно, що сучасний рівень розвитку цифрових технологій, доступність базових цифрових пристроїв сприяє технологічному вирішенню питання налаштування дистанційної освіти та виховання. Однак, саме поєднання таких факторів як соціальне дистанціювання, самоізоляція та технологічне опосередкування традиційних суб'єкт-суб'єктних зв'язків у освіті й кристалізували мало очевидні її проблеми. Їх можна типологізувати на чотири рівні проблемності. А саме: технологічний, змістовно-методичний, міжособистісний або ціннісно-смісловий, концептуальний» [32].

Пандемія COVID-19 суттєво вплинула й на позашкільну освіту в Україні, яка перейшла в дистанційний режим роботи. Складність можна обґрунтувати тим, що в позаурочний час діти мають виконувати суто практичні дії, які формують конкретні компетентності в дії.

«Дистанційне навчання – це форма організації і реалізації навчального і виховного процесу, за якою її учасники здійснюють відповідну взаємодію застосовуючи Інтернет ресурси. Мережа Інтернет постійно розширює свої можливості, сервіси, розміщену з її допомогою інформацію, яка є значущою з точки зору освіти. Так, сучасні засоби телекомунікації, залучені майже в усі галузі освітньої діяльності, використовуються у процесі підготовки школярів, дають можливість появи нових форм освіти, без яких стає неможливим розв'язання постійно поновлюваного спектру завдань, що висуває сучасна освіта» [32].

Слід зауважити, що «науковцями Інституту проблем виховання НАПН України за участю наукових працівників Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» під керівництвом академіка, доктора психологічних наук Івана Беґа розроблено програму «Нова українська школа» у поступі до цінностей, яка допоможе класному керівнику,

вихователю, адміністрації закладів освіти осмислити сучасні виклики виховання та його головні засади, базові моральні цінності сучасного виховання, з обов'язковим урахуванням вікових особливостей учнів» [33].

Розробки такого роду надають значну методичну допомогу педагогічним працівникам в організації навчання і виховання особистості, зокрема молодших школярів.

Практика роботи в школі дозволяє констатувати, що організація навчання за дистанційною формою, вже більш-менш налагоджена. Але залишається проблематичним організація виховної роботи. Психологічні й вікові можливості учнів початкової школи орієнтовані на індивідуалізоване навчання і виховання. В режимі дистанційної освіти це зробити доста складно. У той же час учні надають перевагу віртуальним екскурсіям, відвідуванню музеїв, дитячих драматичних вистав, літературним квестам, заходам популяризації музичного мистецтва тощо.

Опитування вчителів молодших класів та узагальнення зібраної інформації, дозволяє зробити висновки, що педагоги, учні та батьки не готові до проведення і сприймання виховних заходів он-лайн. Однак, за останній рік в умовах дистанційного навчання педагогічні працівники активно опановують роботу на освітніх платформах: ZOOM, Googlklassroom, Viber, Skype, освітні портали «На урок», «Всеосвіта».

Звертаючи увагу на вище сказане, «початкова школа має створювати відповідні психолого-педагогічні умови, а саме:

- відповідність виховної практики засадам особистісно-орієнтованої та гуманістичної парадигми освіти;
- ставлення до особистості дитини як до суб'єкта виховання;
- комунікативна, інтерактивна взаємодія всіх суб'єктів виховного процесу;
- створення необхідних умов для розвитку творчого потенціалу особистості, перспектив її саморозвитку в колективі;
- захист і підтримка інтересів особистості дитини;

- самоідентифікація та суспільно-значиме особистісне самовизначення дитини;
- стимулювання ініціативності та життєвої активності дитини;
- створення і набуття практичних навичок, необхідних для особистісної гармонізації;
- інтеграція виховних впливів освітнього середовища;
- практичне спрямування виховного процесу навчального закладу;
- культивування цінностей особистості» [29].

Головним в концепції НУШ є створення освітнього середовища, в якому учні будуть почувати себе комфортно, в якому створені умови для саморозвитку і самовиховання. Заступниці міністра освіти Віра Рогова засвідчує: «Реалізація такого пріоритетного завдання, як розбудова безпечного і здорового освітнього середовища в школах, потребує командної взаємодії та максимального залучення зусиль не лише органів державної влади, але й неурядових структур»[39].

Як влучно доводить науковець, «Підходи до наскрізного виховання в Новій українській школі необхідно розпочинати із наскрізного виховного процесу, який передбачає введення у зміст компетентнісної освіти системи цінностей, яка фокусує та доповнює ціннісно-орієнтаційний зміст не тільки навчальних предметів, а й будь-якої педагогічної взаємодії на конкретних цінностях створеної програми виховання» [8].

Також важливим є поєднання навчальних завдань із виховними, інтеграція засад освіти і виховання для потреб Нової української школи.

На нашу думку, слід враховувати можливості самого вчителя. «У молодших класах, де учень більшу частину часу спілкується з одним учителем, саме цей учитель створює сприятливу або несприятливу обстановку не тільки для навчання, але і для розвитку учня. У сприятливій обстановці учні не бояться задавати вчителю питання, не бояться помилитися, не забороняють собі проявляти емоції, можуть попросити допомоги у вчителя і однокласників. Зрозуміло, що забезпечити учням

психологічний комфорт може педагог, який і сам комфортно почуває себе в класі - тобто сам вміє виявляти емоції в соціально прийнятній формі, вміє спокійно пояснити матеріал і переконати учнів в своїй правоті, вміє розуміти почуття кожного і спілкуватися з різними учнями, вирішувати конфлікти між ними і в той же час відстоювати свої права» [26].

Якість створення виховного середовища школи залежить від правильності спрогнозованих дій, вибору форм та засобів виховної роботи тощо. Структурно виховна робота в школі представлена на рисунку 2.2.

Рисунок 2.2. Структура виховної роботи в школі

Створення виховної роботи школи є необхідною умовою її функціонування.

Успішність організації виховного процесу з класним колективом залежить щонайперше від добре продуманого планування виховної роботи вчителем. Проте планування виховної роботи – це не лише складання сітки

виховних заходів (як розуміється деякими вчителями). Це набагато ширша, об'ємна робота по усесторонньому вивченню вихованців, їх інтересів, поглядів, стосунків в сім'ях та серед однолітків.

2.2. Застосування різних форм виховання в практику початкової школи

У контексті особистісно-орієнтованого виховання вчитель, вступаючи у взаємодію з учнями на уроці чи у позаурочний час, має реальну можливість організувати процеси виховання, не створюючи при цьому особливих форм роботи.

Яке значення мають правильно визначені цілі виховання, необхідність їх розгортання у виховні задачі, видно із досвіду А.Макаренка. У пошуках методів і організаційних форм виховання дітей він, перш за все, виходив із мети педагогічної діяльності, яку сформулював таким чином: «Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто, і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, політичне виховання, і знання, абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої ми зобов'язані прагнути» [15].

Підвищенню результативності виховної роботи в початковій школі сприяє вдосконалення нових форм, пошук нових систем виховання, впровадження розвиваючих технологій тощо.

Слід зазначити, «особливості розвитку особистості кардинально впливають на виховні впливи організовані ззовні. У сукупності засобів, які забезпечують успіх соціального становлення особистості, сьогодні досить помітну роль відіграє соціально-організована педагогічно-спрямована суб'єкт-суб'єктна взаємодія» [29].

Але у зв'язку з мінливими умовами життя, вимогами до особистості, змінюються і вимоги до організації взаємодії суб'єктів виховного впливу, що є однією з умов виховання.

Вирішення мети і завдань виховної роботи здійснюється за відповідними напрямками (Рис.2.2.).

Рисунок 2.2. Основні напрямки виховної роботи

Наведені напрямки тісно взаємопов'язані між собою і «утворюють цілісну систему, яка забезпечує виховання всебічно розвинутої особистості: вільної, гуманної, духовно і творчо зрілої, фізично досконалої, громадянсько-відповідальної і мужньої, ініціативної і активної, здатної до вирішення складних проблем, готової до самооцінки і самовиховання»[19].

Складний процес виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежить від змісту та завдань виховної роботи, вікових особливостей вихованців з урахуванням основних напрямків діяльності школярів.

«Поняття «форма» означає, спосіб організації і спосіб існування предмета, процесу, явища. Форма в педагогічній науці визначається як спосіб

організації виховного процесу, що відображає внутрішній зв'язок його елементів і характеризує взаємовідносини вихователів і вихованців» [14].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати: «форми організації виховного процесу характеризуються оригінальністю, креативністю. Також вони мають бути чітко спланованими, структурованими, емоційно забарвленими. Як підкреслював К.Ушинський «Мистецтво виховання має ту саму особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а декому навіть справою легкою» [1].

Таблиця 2.1.

Основні форми виховної роботи в початковій школі

Основні форми виховної роботи	Інформаційно-масові	аукціони, заняття-подорожі, створення книжок, газет у тому числі за допомогою офісних програм
	Діяльнісно-практичні	творчі групи, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, олімпіади
	Інтегративні	гуртки
	Діалогічні	бесіди, лялькові театри, рольові ігри
	Індивідуальні	доручення, творчі завдання, звіті, індивідуальна робота
	Наочні	шкільні музеї, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди в тому числі віртуальні
	Інтерактивні	ток-шоу, інформаційні вітальні, інтелектуальні ігри, заочні подорожі, флеш-моб, екскурсії, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, тренінги, рольові ігри, презентації, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, стінгазети, тематичні стенди, відеоролики

Цікавінкою для вчителів і учнів є ранкові зустрічі, які пропонуються Новою українською школою. Це такі зустрічі, що відбуваються зранку у вільній формі. «Сидячи в колі один проти одного, кожна дитина вдумливо і поважно вітається з іншими дітьми, після чого впродовж короткого часу ділиться власним досвідом зі своїми товаришами, які з повагою слухають її, ставлять свої запитання та коментують. Після цього вся група бере участь у короткій груповій вправі, спрямованій на розвиток академічних навичок, почуття команди та відчуття єдності. Ранкова зустріч закінчується обміном щоденними новинами, які зазвичай готує педагог, щоб представити навчальні завдання дня» [19].

«Ранкова зустріч – це запланована, структурована зустріч, яка займає важливе місце в повсякденному розкладі діяльності класу, де панує атмосфера піклування та відповідальності. Педагоги визнають особливу роль ранкової зустрічі в житті дітей і присвячують 15–25 хвилин на початку дня, аби створити позитивну атмосферу в учнівському колективі на весь навчальний день у школі» [35].

«Вітання – перший компонент ранкової зустрічі. Групове заняття – другий компонент ранкової зустрічі, що розпочинається після спокійного періоду обмірковування інформації. Обмін інформацією – третій компонент. Учні висловлюють свої думки, обмінюються ідеями та пропонують важливі для них теми для обговорення»[34].

Щоденні новини – завершальний елемент ранкової зустрічі. «Щоденні новини можуть містити різноманітні завдання (заповнення календаря, перегляд розкладу виконання робіт, створення графіка погоди), що активізує початок індивідуальної роботи або діяльність у центрах активності. Такі заняття дають дітям змогу розвивати соціальні та навчальні навички, поєднуючи соціальний, емоційний та інтелектуальний розвиток кожного учня. Повторення позитивного досвіду сприяє розвитку доброти, емпатії та інклюзії, а також дає надзвичайні результати як у спільноті класу, так і поза

його межами. Педагоги відповідають за проведення ранкової зустрічі та моделювання демократичної поведінки» [34].

Важливе значення в роботі з учнями початкових класів приділяється створенню індивідуальної програми виховної роботи з класом. Зміст програми — формування загальнолюдських цінностей, позитивного ставлення до життя. Вона допомагає крок за кроком вирішувати низку питань, пов'язану з вихованням учнів початкових класів. Програми створені з урахуванням вікових особливостей дітей певного віку. Основні потреби учнів 1—4-х класів полягають у спілкуванні, дружбі, визнанні з боку однолітків, батьків і вчителів позитивного ставлення до життєвих явищ.

Але слід звернути увагу на осучасненні засобів виховання учнів початкової школи.

Засоби виховання – це сукупність конкретних предметів і здобутків матеріальної й духовної культури, форми й види різної діяльності, які застосовуються при використанні певного методу. Крім матеріальних (аудіо, відео, комп'ютер, фото), чинне місце посідають – «слово», праця, мистецтво природа, література, та ті, що мають національне підґрунтя: родовід, рідна історія, мова, краєзнавство, народні міфологія, фольклор, народний календар, національна символіка, народні прикмети, релігія та виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї та обряди тощо.

Практика роботи в школі дозволяє окреслити низку виховних технологій, що використовуються в початковій школі. Зокрема, технологія виховання духовної культури школяра, технологія інтегрованого виховання, технологія розвивального виховання, технологія виховання успішної особистості, технологія роботи вчителя-вихователя з однією дитиною, технології супроводу дитини та «Педагогічна підтримка», технологія виховання рольовими іграми, технологія виховання та розвитку дітей за інтересами.

Варто зауважити, що «визначені технології не застосовуються окремо у виховному процесі, а існують у взаємодії, що підвищує організацію життєдіяльності учнівського колективу, пропаганду моральних цінностей,

пошук та виконання корисних справ, збагачення знаннями про рідний край, національну культуру. Головне – це діяльність, спрямована на розвиток творчих здібностей дітей, виховання патріотичних та інтернаціональних почуттів, формування вмінь і навичок толерантного спілкування, стимулювання пізнавального інтересу до мови, історії, літератури, культури» [13].

Таким чином, пошук та впровадження педагогами початкової школи ефективних засобів виховання в аспекті інноваційної діяльності скеровує виховний процес на створення системного підходу до організації виховної діяльності та відображає сучасний зміст виховання в Україні.

ВИСНОВКИ

Оновлення підходів щодо виховання підростаючого покоління потребує створення відповідного виховного простору. Такій простір має бути спрямований на формування конкурентоспособної особистості, яка у подальшому зможе конструювати свій життєвий шлях, на високому рівні самостійності застосовувати знання для вирішення проблем, набувати досвіду самореалізації тощо.

Перед початковою школою постають нові виклики, які вимагають чіткого виконання завдань закладених у Концепції Нової української школи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив узагальнити основну місію школи, яка має формувати ціннісні ставлення і судження, що «служать базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством. Виховний процес має виступати невід'ємною складовою усього освітнього процесу і орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)»[19].

У дослідженні з'ясовано, що виховна робота в початковій школі представляється як комплекс відповідних заходів, які чітко сплановані і в умовах особистісного підходу реалізуються відповідно до індивідуальних можливостей учнів.

У сучасних умовах культивується нова філософія виховання соціально-педагогічної підтримки особистості, відповідно виховання розглядається як цілеспрямований вплив на зростаючу особистість. Важливим аспектом Нової Української школи є формування особистості на основі цінностей, що мета й зміст виховання мають безпосередній вплив на здійснення освітнього процесу та сприяють оволодінню особистістю системою цінностей, виробленню в неї ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Таким чином, змінюються форми і засоби виховання в початковій школі. Зокрема, у дослідженні виокремлено педагогічно-доцільні форми і методи виховання з урахування вікових особливостей молодших школярів.

Так в інноваційній діяльності початкової школи активно застосовуються **сучасні форми і методи роботи:**

- **інформаційно-масові** (ток-шоу, інформаційні вітальні, конференції, інтелектуальні ігри, подорожі, «жива газета», флеш-моб);
- **діяльнісно-практичні** (творчі групи, екскурсії, ігри-драматизації, настільні ігри, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, тренінги ;
- **інтерактивні** (КВК, фестивалі, звіти творчих груп);
- **діалогічні** (рольові ігри, міжрольове спілкування, дискусії, диспути);
- **індивідуальні** (доручення, творчі завдання тощо);
- **наочні** (презентації, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, стінгазети, тематичні стенди, відеоролик тощо).

Враховуючи те, що виховання і навчання перейшло в дистанційний режим, нами створено спробу зробити припущення про раціональність використання форм і засобів виховання молодших школярів на засадах партнерства. Незважаючи на утруднення в організації освітнього процесу, вчителі застосовують інтерактивні прийоми роботи з учнями. Виховний аспект кожного виду діяльності спрямовано на вираження емоційності, толерантності в спілкуванні. Складність викликає організація партнерських відносин, уникнення групової роботи.

Практика роботи в школі дозволяє констатувати: під час організації освітнього процесу (конкретного уроку, виховного заходу) сучасний учитель застосовує низку різноманітних форм, методів і прийомів виховання, зокрема, цікаві й захоплюючі розповіді; відверту бесіду; справедливу і незалежну оцінку; заохочення до творчих успіхів; особистий приклад, зустрічі з цікавими людьми; спільний пошук рішень; спільні суспільно корисні справи; благодійні акції тощо. Значне місце в такій роботі займають віртуальні екскурсії, міні-проекти, театралізовані виступи тощо.

Для початкової школи важливим є зміни в житті кожного учня, а це вимагає від учителя змін: підвищення педагогічної майстерності, саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. М., 1996. 496 с.
2. Бех І.Д. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини // Початкова школа, 2001. № 2. С. 3-7.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання – нова освітня філософія // Педагогіка толерантності, 2001. № 1. С. 16-19.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: шляхи реалізації. – Рідна школа. № 12, 1999. С.7-11.
5. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бодаревская // Педагогика, 1997. № 4. С. 11–17
6. Виховні системи освітніх закладів: досвід та проблеми. Книга 1. - Дніпропетровськ, 2000.
7. Голобородько О. А. Особистісно орієнтована парадигма та її роль в оновленні морально виховного процесу [електр. ресурс] – Режим доступу:
https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkol_u/16/visnuk_20.pdf
8. Гонтаровська Н.Б. Організація особистісно-зорієнтованого виховання і навчання молодших школярів у контексті інноваційного освітнього середовища. / *Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти* // Матеріали Всеукр. наук-практ. конференції. Полтава, 2001. С. 70-72.
9. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. К.: Либідь, 1997. 376 с.
10. Гриценко Л.И. Теория и методика воспитания: личностно-социальный подход: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Гриценко Л. И. М.: Академия, 2005. 240 с,
11. Дубасенюк О.А. Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійнопедагогічній підготовці майбутнього вчителя // Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 14-40.

12. Концепція Нової української школи. Режим доступу <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
13. Красовицький М. Особистісно-зорієнтована виховна система //Завуч, 2002. № 6. С.1-81
14. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: «ОВС», 2002. 400 с.
15. Макаренко А.С. Педагогічні твори: у 8 т. / Макаренко А. С.– М., 1986. Т. 4., С.124.
16. Маслоу А. Психологія буття / Маслоу А. М., 1997., с. 195.
17. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія. К., 1995.
18. Нечволод Л. І. Виховна робота в школі. Х., 2007. С. 4—21.
19. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
20. Нова українська школа: poradnik dla uchitelja / під редакцією Н.М.Бібік. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
21. Організація освітнього процесу із застосуванням технологій дистанційного навчання у 2020/2021 навчальному році: методичні рекомендації / За заг. ред. В. І. Шуляра. – Миколаїв : ОІППО, 2020. 108 с.
22. Основи психології і педагогіки: Консп. лекц. / Н.Г. Лебедева, О.Т. Джурелюк, Д.О. Самойленко. Алчевськ: ДонДТУ, 2009. 174 с.
23. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. URL: <https://ipv.org.ua/prohrama-novaukrainska-shkola/>
24. Поляков С. Д. Реалістичне виховання // Завуч, 2005. № 23—24. С. 54— 58.
25. Савченко О. Я. Екологія дитинства: В. О. Сухомлинський і сучасна початкова школа // Початкова школа, 2000. № 1. С. 1—4.
26. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посіб. для вчителів і методистів почат. навч.] / О. Я. Савченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. К. : [Видав. Богданова А. М.], 2009. 225 с.
27. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О. В. Сухомлинська. Київ, 2006. 43 с

28. **Тимчишин** О.І. Робоча книга вихователя.-Тернопіль «Астон», 2001.
29. Ціннісна складова соціалізації особистості дитини в умовах сьогодення: *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 23 квітня 2020 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНУ» ДОР» / Наук. ред. В. В. Сиченко, О. В. Ковшар, В. В. Шинкаренко, С. В. Майданенко. Дніпро. 278 с.*
30. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2019. 63 с.
31. Штайнер, Р. Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки / Р. Штайнер. М. : Парсифаль, 1993. 40 с.
32. <https://ipv.org.ua/2020/analitichna-dovidka-vykhovnyy-protses-v-umovakh-pandemii/>
33. <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>
34. https://mmk.edu.vn.ua/uploads/gallery/ResursNUSH/Zyma/Zyma_Pro_ekt.pdf
35. <https://nus.org.ua/articles/rankova-zustrich-shho-tse-i-navishho/>
36. <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>
37. <https://osvita.ua/school/reform/61353>
38. <https://ru.osvita.ua/school/method/upbring/753/>
39. <https://www.pedrada.com.ua/news/6221-rezultati-perevrki-shklnih-dalen>
40. <http://dytynawaldorf.com.ua/articles-list/stanovlenie-wu/>